

tül, Fráter Loránd karikatúrájáról és temetéséről készült képekig mi minden található a két és félszáz dokumentumban.

Végezetül nem hallgathatom el: bár nem tudom, de nagyon is sejtem, hogy az *Ismeretlen Érmellék* 32 írásának legalábbis egy része nem születhetett volna meg a táj helytörténeti kutatásait elsősorban a megjelenés lehetőségének megteremtésével ösztönző Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság létezése, sok-sok jó szándékú lokálpatriótát összefogó, közösségteremtő szerepe nélkül. Bihardiószeg büszke lehet dr. Szabó Józsefre, aki újszülöttgyógyásként nemcsak a „maszületettekkel”, de szülő- és lakóhelyének a múltjában élt személyiségeivel és történéseivel is behatóan és nagy szeretettel foglalkozik.

(Ismeretlen Érmellék – írásban és képen. Írta és szerkesztette: dr. Szabó József. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság–Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2018. 361 oldal + CD-melléklet)

Halász Péter

EGY ÉVTIZED – HÁROM SORSCSAPÁS

Noha már elmúlt a Nagy Háború centenáriuma, emléke és főleg következményeinek évfordulói még jó ideig kísértenek és kísérteni is fognak. Időszerű tehát újra és újra emlékeznünk és emlékeztetnünk nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia – amelyhez Muszáj-Herkulesként a sorsunkat kötöttük – végnapjaira, hanem az ezeréves Magyarországot végveszélybe sodró kommunista puccsra és következményeire is. Mégpedig nemcsak országosan, az összmagyarság tragédiájaként, hanem a helytörténetírás adottságainak és lehetőségeinek kihasználásával, a helyi veszteségek és helytállások megismerésével és felmutatásával is. Ennek szép példája a honismereti elkötelezettségről és helytörténeti gyűjteményéről országosan ismert Hajdúnánás újabb kiadványa,

ami Buczkó József szerkesztésében jelent meg. Két nagyobb tanulmányt tartalmaz azokról a vérfagyasztó időről, amikor többé-kevésbé kiszolgáltatottá váltak szinte minden település családjai, családfői, az édesanyákkal és a gyermekekkel együtt.

A *Feljegyzések a Nagy Háborúról* című rész három egykori honvéd időskori visszaemlékezését közli. A körülményekhez képest részletesen vázolják a bevonulás és a harctéri események körülményeit és részleteit. Az idő persze rostálja az emlékeztet, de az is jellemző, hogy mik maradtak meg bennük fél évszázad múltán is feljegyzésre méltóan. Gyulai András népfőlkeltő – utóbb hajdúnánási presbiter – 1916 márciusában édesapjával együtt hívták be. Édesanyját valószínűleg már korábban elvesztette, mert – mint írja – otthon csak a „77. évében lévő öreg nagymama meg a 8 éves kisöcsém maradt. Ők egy darabig kínozták a gazdálkodást, de 1917 őszén egy tehenen kívül minden jószágot eladtak...” Amit talán könnyű volt így sok évtized múltán leírni, de milyen nehéz lehetett megélni. Még keservesebb volt az élet odakint a fronton, bár erről csak töredékek maradtak a följegyzések készítőjében. Egy-egy sikeres akciót követő előléptetés, az olasz vendéglátónál történt részegeskedés, a Piavéba való vízbe-fúlások, az egyre rosszabb élelmezés, a hullák látványának borzalmai, a fegyverszünet megkötése utáni sietős visszavonulás egy-egy részlete villan fel a harcokat túlélő népfőlkeltő emlékezetében.

Kiss Ferencet még sorozása előtt, 17 esztendőskorában vitték „hadimunkára” a Kárpátokba. Lövészárkot ástak, utat építettek, de úgy, hogy „kinek keze, kinek lába fagyott meg”. Megismerhetjük a háború idején divatos betegszimulálás módozatait, s ennek folytatásaként a félig-meddig katonaszökevények hazatérési taktikáit. De az elhúzódó háborúban ő sem úszhatta meg a sorozást. Mire emlékezik a nánási kiskatona az olasz frontról? Hogy nehezen jött az ennilaló a fedezékbe, mert szinte

állandóan lőtte őket a tüzéség. Sajátos, és mennyire kegyetlen, vagy inkább fásultságból fakadó életérzés: „Jó gulyáslevesek jöttek, volt elég, kivált, ha támadás volt és sok lett a halott...” Akasztófahumor? Életuntság? Nem csoda, hiszen „ha egy hónapig az állásban voltunk, addig nem volt mosdás, tisztálkodás [...] még a kezeinket is csak az árokba összegyűlt vízben moshattuk meg, és nem volt, hogy bemegy a bacilus, még talán örültünk is volna neki, ha bajba kerülünk belőle, legalább szabadultunk volna onnan”. Apróságokra, kisebb esetekre emlékezik tehát a baka, mert a nagyobbakra, az egész szerencsétlenségre még talán szavai sincsenek: „Mikor jöttek rohamozni ránk a digók, nem győzném én azt leírni, mi ment ott végbe.” Pedig meg is sebesült, de arról is csak a kórházat, meg lábadozáskori pompás ellátását emlegeti. Aztán az olasz után megjárta Kiss Ferenc a galíciai frontot – „támadt a muszka, de visszavertük őket” –, majd hogy „az oláh is ellenünk jött már”, az erdélyi frontot is. Itt a főtisztjük tehetetlenségére emlékezik, akinek tutyimutyisága miatt majdnem bajba kerültek. Nem csoda, hogy még 60 esztendő múltán, az emlékezés készítésekor is kijön a sodrából és a „rongy tisztet” emlegeti, hogy „a Jó Isten ott döglesztette volna meg”, „aki nem tud időben dönteni, s tönkre teszi a csapatát”. Végül, a háború lecsengésének idején még a bolgár határ mentét is megjárta, ami „nagyon jó és könynyű szolgálat volt” – legalábbis az ugyanakkor zajló piavei ütközetekhez képest. A visszaemlékezés mindössze pár mondatot veszteget a kommünre, amikor „Törték fel a raktárat, nem mert szólni senki, egyenlőség volt. Odament mindenki, ahova akart. Én hazajöttem...” De mire? „1919 tavaszán bejött a román sereg. Elég súlyos esztendő volt a gazdálkodásra, hajtottak bennünket és vittek tőlünk mindent.” Jellemző, hogy bár a „proletár uralomnak” nevezett vész-korszak Hajdúnánáson mindössze egy hónapig tartott az emlékirat írója „elég súlyos esztendő”-nek érezte.

Ez pedig már átvezet a könyv másik fejezetéhez, melynek címe: *Fejezek Hajdúnánás román megszállásnak idejéből*, ami ifjú Buczkó Imre egyetemi szakdolgozata. A közölt anyag forrásának érdekessége és értéke, hogy a megszállók eredetileg rekvirálási célból írták, írárták össze a város és polgárainak vagyontárgyait, aminek aztán egy évszázad múltán helytörténeti szempontból komoly forrásértéke lett. Az adatokból nemcsak a megszállás okozta veszteségekről és szenvedésekről kapunk képet, hanem a város gazdaságának 1919-beli főbb jellemzőiről is. Bár erről a gazdaságtörténeti szempontból értékes forrásanyagról, úgy hiszem, a lokálpatrióta nánási kutató is szívesen lemondott volna, de ha már elkészült, célszerű hasznosítani a város történetének teljesebb megismerése érdekében. Kiderül belőle ugyanis, hogy az egyhónapos „vörös uralom” „csak” 50 635 korona kárt okozott, ami „eltörpül a románok által okozott károk mellett”. Az átmeneti románok ugyanis „az elfoglalt – értsd: megszállt – területeket a létrejövő új Románia szerves részének tekintették, legyenek azok az Antant demarkációs vonalának bármely oldalán”. Dehát minden relatív! A „lakosság egy része nem megszállóként, hanem a kommunista uralom alóli felszabadítóként tekintett a román csapatokra”, s időbe telt – ismerős jelenség! –, amíg a „felszabadítók”-ban felismerték „a magánvagyon szisztematikus rablót”, akik még a nálunk már elég régóta elfeledett, úgynevezett „douazecisincini”-t, vagyis a huszonöt botütést is gyakorolták a deresre húzásra kiszemelt polgárokon.

A vagyoni összeírásokat „nagy gonddal, mindössze 8 nap alatt hajtották végre a románok”, természetesen némi pontatlansággal, bár a „kilátásba helyezett retorzió, miszerint a be nem jelentett dolgok kártérítés nélkül kerülnek elrekvirálásra”, még akkor is garantált bizonyos pontosságot, ha a kártérítésre végül persze nem került sor. A tanulmány szerint az összeírás kiterjedt az állatállományra, a terményekre és a takar-

mányra, a mezőgazdasági gépállományra, a közlekedési eszközökre, a műhelyek anyagaira és berendezésre az utolsó szögig és csavarig. A rekviráló egységek házkutatási engedéllyel is rendelkeztek, s kártevésük 1919. április végétől 1920. március elejéig tartott, úgyhogy jogosan írta az előző fejezetben már idézett Kiss Ferenc földműves kéziratosa emlékezésében, hogy „1920-ban jött Horthy Miklós, 1921-től javult az életünk, de nagy szegénység volt a románok után.”

A fejezetben bemutatott összeírások végül is alkalmat adtak a szerzőnek, hogy felvázoljon 1919 derekára vonatkozóan „egy lehetséges verziót Hajdúnánás jószágállományának nagyságáról, összetételéről, az ipari berendezések és a mezőgazdasági gépek számáról, a termények mennyiségéről, a közlekedési eszközökről és a nyersanyagokról”. Az ilyen „mikro-adatbázisok” igen alkalmasak a helytörténeti feldolgozások teljesebbé és színesebbé tételéhez. Fontos adalék továbbá ifjú Buczkó József írása ahhoz, hogy „a román hatóságok bizonyíthatóan törekedtek a város beszerzésébe az éppen létrejövő új Romániába”. Ez a kettős sorscsapás azonban, amelyek a Nagy Háborúban már amúgy is kivérzett várost – 642 hősi halott mellett hadikölcsönök és járványok – sújtották, nem akadályozta ezt a minden tiszteletet megérdemlő települést abban, hogy a veszedelem kellős közepén befogadjon a védtelen Erdélyre hitszegő módon rátörő román hadsereg elől menekülő 3200 földönfutó székelyt, amiről a Székely Menekültek Emléknapján esztendőről esztendőre meg is emlékeznek a jó nánásiak. Erről is beszámol a könyv – írásban és képekben –, megemlítve azt is, hogy annak idején Domokos Pál Péter, a „csángók vándorapostola”, valamint Jakab Antal, a későbbi gyulafehérvári püspök is itt talált menedékre. Mint ahogy a Nagy Háború idejéből való korabeli fotográfiákból is közöl egy csokorra valót a könyv.

Hajdúnánás Mórnicz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjteménye, amely az

elmúlt emberöltőnyi időben a *Nánási Füzetek* számos értékes honismereti kiadványának megjelentetésével szolgálta a helyi identitást, büszke lehet erre a harmincadik kötetre.

(Centenárium idő. Nánási füzetek 30. Szerk.: Buczkó József. Mórnicz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény. Hajdúnánás, 2018. 120 oldal)

Halász Péter

A LEGHÍRESEBB MAGYAR KERTRŐL RÉSZLETESEN

A hon ismeretének szerves részei az épített környezetünk emlékei. Mindenki számára természetes, hogy a különböző műemlékről hosszabb-rövidebb írások születnek, filmek készülnek, fotóalbumok látnak napvilágot. A váraktól, kastélyoktól a pásztorkunyhóig sokan és sokféle módon mutatták be hazánk ismert, vagy rejtett kincseit, de nagyon kevés szó esett a kertekről. Szerencsére az utóbbi egy-két évtizedben történtek előrelépések ezen a területen és két évente rendezett konferenciasorozaton szakmai körökben bemutatásra kerültek a kertek történetei is. Az örvendetesen szaporodó kastély és kúria helyreállítások során majd mindenütt külön hangsúly helyeződött az épületegyüttest körbevevő kertek rekonstrukciójára. E fontos munkálatok végeredményét a látogatók személyesen tapasztalják, de az adott kert történetét ritkán lehet részletesen olvasni. Különösen nagy hiányosság van a történelmünk szempontjából oly fontos kertek alapos és szakmai feltárása kapcsán, melyekről legfeljebb korábban megjelent, de ma már elérhetetlen írások állnak az érdeklődő rendelkezésére. Ilyen a minden magyar számára ismert, kultikus és egyben ikonikus Múzeumkert, azaz a Magyar Nemzeti Múzeum kertje, melynek kalauzát – összefoglalva másfél évtizedes kutatásának eredményeit – az intézmény